

A Politikai Nyomozó Főosztály Környezettanulmányozó és Figyelő Osztályának szervezettörténete, 1956–1962

Bevezetés

„Az utóbbi időben, közvetlenül 1968. február 7-én, 8-án, 9-én és ma, 10-én (levelem írása közben is) *állandó megfigyelés alatt tartanak*. Állításomat nem az üldöztetési mánia, hanem az alapos és körültekintő viszontmegfigyelés diktálja. Tanárként is kialakult jó arcmemóriám következtében pontosan felismertem és felismerem a gépkocsin és gyalog (autóbuszon, villamoson) engem kísérő, tartózkodási helyeim előtt ácsorgó férfi és női alkalmazottakat. Ezen nem változtat, ha kalapot és sapkát váltanak közben, illetve anélkül jelennek meg. – Kétség csak abban lehet, hogy akarták-e vagy nem működésük felismerését.”¹

Antall József sorai a mindenkori politikai rendőrség működésének azt a részét világítják meg, amely az átlagember szemében legjobban elképzelhető, megragadható.² Ez a terület és feladatkör volt az, amelyet a magyar belügyi szakzsargonban környezettanulmányozás és figyelés címszóval írtak le. Egyébként ez az a tevékenység, amely szinte bármilyen, titkosszolgálatról szóló játékfilm kötelező eleme: egy valamire való titkosrendőr bekopog a házmesterhez, kikérdezi a szomszédokat, tudakozódik a munkahelyen, és ha valaki gyanússá válik, akkor szemmel tartja a szemközti ház félig leengedett redőnyös ablakából, vagy ötven méterrel lemaradva követi a mozgólépcsőn.

A jelen tanulmány célja kettős: egyrészt szeretnénk bemutatni, hogy miben is állt a környezettanulmány és külső figyelés, másrészt az ezzel a feladattal foglalkozó II/9. Osztály szervezettörténeti leírására fókuszál. Ennek érdekében részben a korabeli állambiztonsági módszertani irodalmat, részben a csekély számban fennmaradt működési iratokat vesszük alapul. Egy alapvető különbséget mindjárt az elején tisztáznunk kell, amely a II/9. jellegét az állambiztonság más részlegeitől megkülönböztette. Míg a Politikai Nyomozó Főosztály 1-től 8-ig számozott osztályai egy-egy konkrét, többé-kevésbé jól körülhatárolható elhárítási területtel foglalkoztak (katonai elhárítás, hírszerzés, vizsgálat, mezőgazdasági elhárítás stb.), addig a magasabb számot viselő osztályok segédoperatív funkciót láttak el. Ez azt jelenti, hogy ők maguk nem kezdeményeztek eljárásokat és nem irányították a hálózati munkát, hanem ezen műveletek sikeres lebonyolításához szükséges technikai, műszaki, szervezési feladatokat teljesítették. Azt is mondhatnánk, hogy a II/9. Osztály munkatársai kiegészítő, ugyanakkor nélkülözhetetlen láncszemek számítottak a korabeli politikai rendőrség struktúrájában.

A környezettanulmány

A magyar politikai rendőrség munkája során nem csupán az ellenségkép megformálásában, a vizsgálat lefolytatásában és az ügynöki hálózat kiépítésében követték a szovjet példát, hanem a sikeres akciókat segítő műveletek (idegen szóval élve: operációk) szakmai jellemzőinek meghatározásakor is. A legkorábbi, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának őrizetében lévő olyan tankönyv, amely a környezettanulmány készítéséről és a figyelés lefolytatásáról szól, egy szovjet belügyi jegyzet magyar fordítása.³

Ebben a tankönyvben a következő módon határozták meg a fogalmat: „Az ügynöki környezettanulmányozáson olyan anyagok titkos gyűjtését értjük, amelyek az állambiztonsági szerveket érdeklő személyekre vonatkoznak. Ezeket az adatokat hálózaton és más forrásokon keresztül szerezzük be.” Ezen adatok közé tartoznak az adott személy politikai beállítottságát, erkölcsi életmódját, jellemét, baráti kapcsolatait, munkához, szomszédaihoz való viszonyát leíró adatok. Ezen adatok beszerzését, begyűjtését az ún. környezettanulmányozó apparátus végezte. Az itt dolgozó belügyi tiszteteknek arra kellett törekedniük, hogy tárgyilagos, megbízható információkat gyűjtsenek a lehető leggyorsabban, de a lelepleződés veszélye nélkül. Mikor és milyen okból vált szükségessé ezen adatok beszerzése?

Először is az ügynöki beszerzés során. Mielőtt valaki hálózati személlyé vált volna, az első megkeresést megelőzően feltétlenül fontos volt az illető megbízhatóságának, munkabírási feltérképezése. Hiszen egy részeges, ingatag családi életet élő, munkahelyi kihágásokat elkövető személy nem jöhetett szóba, mint ügynök, hiába vállalta volna a munkát, akár önként, akár zsarolás vagy anyagi ellenszolgáltatás fejében. Ha viszont már megtörtént az ügynöki beszerzés, számos esetben azért készítettek környezettanulmányt, hogy ellenőrizzék, milyen munkát végez az adott hálózati személy. Egyrészt ellenőrizhették, hogy a valóságnak megfelelően jelentett-e, illetve kiegészíthették, pontosíthatták az általa szállított értesítéseket.

Körözés esetén szintén igénybe vették a környezettanulmányt, leginkább úgy, hogy a keresett személy lakóhelyét, feltételezett tartózkodási helyeit feltérképezték, tudakozódtak, hogy mikor és hol látták az illetőt. Ugyancsak környezettanulmányt kellett folytatni külső figyelés megindítását megelőzően, mivel egy-egy személy követésekor tisztában kellett lenni az illető utazási szokásaival, kedvenc útvonalával, esetleges ismerőseivel, akikkel rendszeresen találkozott meghatározott helyeken.

Ugyancsak indokolt volt környezettanulmány készítése a vizsgálati munka során. Mielőtt letartóztattak valakit, tisztában kellett lenniük a nyomozóknak azzal, hogy az adott személy mikor tartózkodik otthon, lehetőleg egyedül. Ismerniük kellett a lakás környékét, hiszen egy családi háznak lehetett hátsó kijárata vagy más menekülési útvonala. Másrészt ezeket az akciókat a lehető legkisebb feltűnéssel volt érdemes lebonyolítani, ehhez ismerni kellett az utca forgalmát, az esetleges környékbeli rendezvényeket is. Amikor már előzetes vizsgálati fogságba került valaki, gyakran megesett, hogy egy-egy tanú környezetét vették górcső alá, és azt igyekeztek felderíteni, milyen viszonyban lehet a vádlottal. Egy-egy ellenséges, szándékosan ártó szándékú vagy éppen nagyon is segíteni akaró tanú keresztezhette a politikai rendőrség szándékait, s ezeket lehetőleg ki kellett szűrni.

A környezettanulmányozó munka legnagyobb nehézsége abban állt, hogy oly módon kellett valós információkat beszerezni, hogy ne legyen nyilvánvaló, ki is áll a háttérben. Az ezzel foglalkozó apparátus nyílt és titkos állományú tagjai közül az utóbbiakra nehezedett nagyobb nyomás, mivel álcázniuk kellett magukat, újból és újból alkalmazkodniuk kellett a számukra kijelölt megfelelő fedőmunkahelyhez és fedőfoglalkozáshoz.

Természetesen az egyik legfontosabb kérdésnek az számított, hogy kitől, kiktől lehet a kívánt információkat beszerezni. A tankönyv három alapvető forrást különböztetett meg: az ügynökséget (vagyis a különböző szintű hálózati személyeket), az ún. megbízható személyeket és a hivatalos iratokat. A kifejezetten környezettanulmányozó munkára beszerzett ügynök ideális típusának a házmester számított, akivel egy bérház minden lakójának hivatalból kapcsolatot kellett tartania. Így feltűnés nélkül szerezhetett információkat, könnyen talált ürügyet arra, hogy egy-egy lakásba bekopogtasson. Ez az idealizált állapot persze a valóságban nem mindig állt fenn, már csak azért sem, mert azon az előfeltevésen alapult, hogy minden házmester a lakókat szorongató, frusztrált, hatalma kiélésére váró egyén. Ez a feltételezés számos alkalommal hamisnak bizonyult. Ezért is volt szükség az ún. megbízható személyek igénybevételére.

Ezek közé a lakáshivatali dolgozókat, a személyzeti vezetőket sorolták, akikről szintén eleve feltételezték, hogy a párt és az állam iránti lojalitás okán kerültek munkahelyükre, így különösebb fenntartás nélkül a politikai nyomozó szervek rendelkezésére fognak állni. Persze itt újabb nehézséggel szembesültek a belügyi szervek, mivel a megbízhatónak gondolt személyt is ellenőrizni kellett, hátha őt is megfigyeli vagy éppen ellenséges személyként tartja nyilván a politikai rendőrség.

Elvileg az írásos források tűntek a legkönnyebben igénybe vehetőnek. Ez azt jelentette, hogy az operatív tiszt könyvtárak, levéltárak, múzeumok anyagában kutakodott olyan információk után, amely az ellenőrzött személy múltjáról árulkodott. A magyar gyakorlatban ez leginkább az 1945 előtti politikai szerepvállalás felderítését jelentette. Ezért kerülhetett sor régi újságok, országgyűlési almanachok, tiszti címtárak átnézésére.

A bevezetőben már említettük, hogy a környezettanulmány elkészítését mindig valamelyik operatív osztály kérte. Az adott szolgálati jegyen megírták, hogy kiről és milyen mélységben kérnek adatokat, hogy ellenséges személyről vagy speciális ellenőrzés van-e szó. Lehet, hogy valakinek az egész életvitelét, míg másoknak csupán egy-egy jellemző szokását kívánták megismerni. Ezen szolgálati jegy alapján indult el a feldolgozó munka, amelynek

végén összeállt a kért jelentés. Ennek tartalmaznia kellett azt is, hogy a megszerzett adatokat milyen forrásból és milyen módszerrel gyűjtötték össze.

Fontos számba vennünk azt is, hogy milyen buktatókkal járt vagy járhatott a környezettanulmányozó munka. A szovjet jegyzet elvei és módszertana változatlan formában van jelen a magyar tankönyvekben is, viszont ezt konkrét példákkal is kiegészítették a magyar belügyi tisztek. A korszakunkból származó magyar jegyzetben szemléletes példákat találunk a környezettanulmányozó munka jellegére vonatkozóan.⁴

A legnehezebb feladatnak azon személyek kiválasztása látszott, akik érdemi adatokat tudtak szolgáltatni. Nem egy esetben előfordult, hogy a megfigyelt személy közeli barátját vagy kedves szomszédját választották ki, ráadásul csak egy témára vonatkozóan tettek fel kérdéseket. Ezek után nem volt nehéz rájönni, ki állhat az érdeklődés homlokterében. Vagy az is előfordult, hogy egy operatív tiszttel véletlenül egy olyan lakót talált, aki bőbeszédűnek bizonyult és a bérház összes lakójáról kimerítő jellemzést adott. Csupán a politikai rendőrséget érdeklő személy maradt ki, s amikor a tiszttel név szerint rákérdezett az illető viselt dolgaira, kiderült, hogy beszélgetőpartnere fiáról van szó.

Könnyen meg lehetett bukni a kikérdezés során, ha rosszul választották meg az operatív tiszttel fedőfoglalkozásának színhelyét. Egy esetben a Fővárosi Tanács egyik osztályát nevezte meg, mire a beszélgetőtársa megkérdezte, hogy ismeri-e egy barátját. A tiszttel nemmel választ, s mivel elvben a kérdezett személy a tiszttel főnöke volt, rögtön lelepleződött. Ugyanígy hibának tartották, ha valaki csupán egyetlen forrásból tájékozódott, hiszen megeshetett, hogy olyan emberrel akadt össze, aki nemcsak haragban állt valakivel, de meg is ragadta az alkalmat haragosa lejáratására.

Viszont nem csupán a környezettanulmányt végző apparátus tagjai hibáztak, hanem az őket kérésekkel ellátó operatív osztályok munkatársai is. Az egyik leggyakoribb hibának az számított, hogy eleve olyan információkat szerettek volna beszerezni, amelyet csak kitartó és alapos ügynöki munkával lehetett volna elérni. Így például egy hajdanvolt VKF/2-es tisztről azt tudhatták a szomszédai, hogy milyen rangot ért el, de hogy kik voltak a beosztottai, vagy milyen konkrét műveletekben vett részt, már aligha. Ez a példa is arról árulkodik, hogy a környezettanulmányozó osztály nem pótolhatta a más osztályokon el nem végzett felderítő munkát.

A figyelés

A II/9. Osztály környezettanulmányok készítése mellett figyeléssel, egészen pontosan külső figyeléssel foglalkozott. Ennek definícióját a korábban idézett szovjet állambiztonsági tankönyv az alábbi módon határozta meg: „Külső lefigyelésen olyan személyek titkos figyelését értjük, akik ügynöki feldolgozás alatt állnak és ellenséges tevékenységgel gyanúsíthatók. A külső lefigyelés célja az említett személyek ellenséges cselekményének megakadályozása és bűnös kapcsolatainak megállapítása.”⁵ Alighanem a fordító sietsége és bizonytalansága tükröződik a szövegben, mivel a magyar szakszövegben a külső figyelés kifejezés honosodott meg, vagyis eltűnt az eléggé esetlennek és idegennek ható „el” igekötő. A továbbiakban ezért a külső figyelés kifejezést alkalmazzuk, habár ebben a fordításban még nem ez szerepel.

A külső figyeléssel tehát az állambiztonság által veszélyesnek, ellenségesnek tekintett személyeket tartottak szemmel. Elsősorban azt igyekeztek megállapítani, hogy az illető kikkel találkozik, van-e valamilyen rejtek- vagy búvóhelye, s milyen életmódot folytat. A figyelés során természetesen gyakran készítettek fotókat, amelyek a „bűnös tevékenységet” leleplező anyagként vagy éppen zsarolás eszközeként egyaránt szolgálhattak. A megfigyelést végző figyelme kiterjedt arra is, ha a megfigyelt valamilyen tárgyat, csomagot, levelet postára adott. Ezt a tényt jelezték, viszont az adott küldemény átnézése már a levéllenőrzéssel foglalkozó osztály munkatársaira várt.

Alapvetően négy csoportba sorolhatók azok a személyek, akiket az állambiztonsági szervek külső figyelés révén ellenőriztek. A figyelés kiegészíthette az ügynöki munkát, lehetett önmagában információgyűjtő jellegű. Ennél egy fokkal komolyabb eljárást jelentett, amikor egy-egy személy letartóztatását közvetlenül megelőzően követték az illetőt, baráti, ismerősi kapcsolatait felderítve kiszélesíthették az eljárás alá vontak körét. Mint ellenséges objektumok, a külföldi követségek, kereskedelmi, kulturális intézmények is megfigyelés alatt

álltak. Végezetül igyekeztek szemmel tartani azokat a személyeket, akikről feltételezték, hogy külföldi, vagyis nyugat-európai titkosszolgálatok számára végeznek hírszerző munkát.

A külső figyelés vagy az adott objektum közelében lévő helyszínen történt, például egy követség esetén a környékbéli lakások valamelyikében alakítottak ki állandó figyelőállást, vagy pedig nyílt helyszínen, gyalogosan, gépkocsival vagy tömegközlekedési eszközöket igénybe véve követték a kiválasztott személyt. A külső figyelést a környezettanulmányhoz hasonlóan az operatív osztályok kezdeményezték. A kérést tartalmazó szolgálati jegyen fel kellett tüntetni a figyelendő személy adatait, a figyelés célját és helyét, és közölni kellett a különböző ismertetőjegyeket. Külön ki kellett térni a szükséges óvintézkedésekre, és lehetőség szerint csatolni kellett a követendő személy fényképét.

Az osztályon belül több figyelő csoport tevékenykedett, amelyeknek a vezetői feleltek az egész folyamat megfelelő előkészítéséért. A lakcím ellenőrzését követően személyesen is elmentek a helyszínre, kiválasztották a megfelelő figyelő állásokat, eldöntötték, hogy állandó szemmel tartásra vagy csupán bizonyos napszakban történő ellenőrzésre van-e szükség. Az adott művelet során a csoport vezetőjének folyamatosan ellenőriznie kellett beosztottait. Előre meghatározták azt is, hogy milyen technikai eszközöket (rövidhullámú rádió adó-vevő, fényképező- és filmfelvevő gép) alkalmaznak a figyelés során.

A külső figyelés kétféle módon történhetett, nyíltan, vagyis nem zárt helyen, és fedett módon, vagyis zárt helyről. Az első esetben leggyakrabban utcán parkoló gépkocsiból végezték a figyelést, amelynek során nemegyszer szerelést mímeltek, vagy valamilyen külső karbantartó munkával (útjavítás, elektromos vezeték cseréje) álcázták az állambiztonsági beosztottakat. Ha valakinek a magánlakásánál végeztek figyelést, akkor különböző konspirációs módszerekhez folyamodtak, például kibéreltek egy utcára fekvő szobát azzal az indokkal, hogy a bérlő vizsgára készülő vidéki diák. Ha állandóan szemmel kellett tartani egy helyet, például egy külföldi követséget, akkor külön konspirációs lakást szerveztek.

A különböző figyelési módok közül a legelterjedtebb és a játékfilmekben is leggyakrabban ábrázolt módszer a gyalogos figyelés (követés) volt, amely azonban rendkívül gondos végrehajtást kívánt, mivel könnyen le lehetett bukni. Éppen ilyen hibát vétettek azok a tisztek, akiket a bevezetésben idézett módon Antall József buktatott le. Nagyobb szervezetséget igényelt a körzetfigyelés, amikor egy-egy személy megszokott útvonalát ellenőrizték oly módon, hogy három vagy több figyelő váltotta egymást, akik csupán egy-egy adott szakaszra összpontosítottak. Az úgynevezett kettősfigyelés során két figyelőbrigádot hoztak létre, amelyek időnként váltották egymást, így csökkentve a lebukás kockázatát.

Külön kioktatták az állományt a gépkocsival való követésre, illetve a vonaton, hajón, repülőgépen történő megfigyelésre is. Igen tanulságos, hogy színházban történő megfigyelés esetén egy fő a bejáratnál, egy pedig a nézőtérre helyezkedett el. Abban az esetben, ha elfogyott a jegy, a színház vezetőjéhez kellett fordulni, akinek kötelessége volt beengedni a nézőtérre a politikai rendőrség emberét. Még arra is ügyeltek, hogy étteremben történő figyelésnél rendelés esetén azonnal ki kellett egyenlíteni a számlát, nehogy a hirtelen továbbinduló megfigyelt eltűnhessen az őt figyelő, még a számlára várakozó rendőrtiszt elől.

Külföldi követségek esetén nem csupán azt kellett ellenőrizni, hogy kik járnak a követségre, esetleg milyen rendezvények vonzanak nagyobb közönséget, hanem meg kellett akadályozni, hogy a követségi alkalmazottak számukra tiltott zónába menjenek. Ezt természetesen diszkréten kellett végezni, az illető személyek diplomáciai mentességének tekintetbevételével. Erre az esetre a tankönyv szerzője a jól bevált módszert ajánlotta: valamilyen ürüggyel zárják le az adott útszakaszt, így kényszerítik visszafordulásra a tiltott helyre tévedt diplomatát.

A külső figyeléssel foglalkozó magyar belügyi jegyzetek, tankönyvek a módszertan vonatkozásában a szovjet példára támaszkodtak, ám csakúgy, mint a környezettanulmány esetén, szemléletes módon rámutattak a lehetséges dekonspirációs hibákra.⁶ Így például gépkocsival történő figyelés esetén gondosan kellett ügyelni arra, hogy nem csupán a kiválasztott személy lakóhelyét, hanem családtagjainak, vele szoros kapcsolatban lévő barátainak lakóhelyét is felderítsék. Ugyanis előfordult, hogy a megfigyelt személy házával párhuzamos utcában parkolt a gépkocsi, de ott lakott az illető egyik legközelebbi barátja is, akinek hamar feltűnt az autó. Egy másik esetben pedig azon bukkott le a megfigyelést végző rendőr, hogy kék egyenruhát viselt, az akkor már rendszeresített szürkével szemben, ráadásul jóval fiatalabb és intelligensebb modorú volt, mint a korábban ugyanott posztoló társai. Ez a

kissé ironikus példa egyben rávilágít az egész belügyi állományon belül meglévő feszültségekre is.

A magyar tankönyvek részletesen foglalkoztak azzal a problémával is, hogy mi történik, ha a megfigyelt személy észreveszi, hogy követik. Ekkor többféle módszerhez is folyamodhatott, hogy lerázza üldözőit. Például ismeretlen személyeket szólított le, ezzel megosztotta a megfigyelők erejét. Idegen lakásokba vagy kapualjakba ment be, vagy átjáróházakat, hátsó kijáráttal rendelkező üzleteket vett igénybe ahhoz, hogy észrevétlenné váljék. Előfordult az is, hogy hosszasan nézegetett egy-egy kirakatot, vagy hirtelen megfordult, ily módon tudatva az őket figyelőkkel, hogy észrevette az akciót, így hiábavaló az igyekezetük.

A II/9. Osztály külső figyeléssel foglalkozó munkatársainak életéről ad betekintést a tankönyvek egyike, amely, kissé szokatlan módon, elég nyíltan és életszerűen szólt az állambiztonsági munka ezen fajtájának hátrányairól: „Mint már említettem a figyelő apparátus tagjainak kötelességük eltitkolni a BM-hez való tartozásukat. Ebből következik, hogy nem kereshetik fel a BM épületeit vagy rendezvényeit sem. Így nem részesülhetnek azokban a kedvezményekben, amely a BM dolgozókat megilleti. Elég, ha itt a BM Tisztiházát említem példának, ahol a BM dolgozói úgy étkezésüket, mint szórakozásukat és kulturális igényeiket jóval kevesebb pénzből oldhatják meg, mint amibe az a civil életbe kerül. Ugyancsak hátrányos a helyzetük a ruhapénz területén is. Nyilvánvaló, hogy az esőben-hóban külső figyelést végző operatív tisztek ruházata előbb tönkre megy, mint az egyéb operatív munka során. Mégis ugyanazt a ruhapénzt kapják, mint a BM állomány többi tagjai. Meg kell itt említeni még a külső figyelés veszélyességét is. Elsősorban a gépkocsival való figyelésre gondolok, amikor a legveszélyesebb körülmények között, sok esetben a megengedettnél jóval nagyobb sebességgel kell követniök, vagy éppen megelőzniök a figyelt személy gépkocsiját, amit alátámaszt gépkocsi karamboljaik magas száma. Ilyen körülmények között le lehet vonni azt a következtetést, hogy a figyelő apparátus nehéz munkáját jobban meg kellene becsülni és ennek anyagiakban is meg kellene nyilvánulni.”⁷

Ez a rövid leírás igen becses forrás, hiszen kevés ismerettel rendelkezünk az állomány konkrét munkakörülményeiről. Mindenesetre fontos adalék, és megerősíti azt a képet, amely az eddigi szakirodalomban az állambiztonsági munka relatíve alacsony társadalmi presztízséről árulkodik.⁸

A környezettanulmányozó és figyelő osztály 1956-ig

A külső figyelés és a környezettanulmány-készítés, mint az előzetes ellenőrző, illetve feldolgozó munka fontos eszköze, igen hamar megjelent az 1945 után újjászerveződő politikai rendőrség életében. Mind a Honvédelmi Minisztérium Katona Politikai Osztálya, mind a Budapesti Rendőr-főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya (PRO) alkalmazta ezeket a módszereket. A PRO-n már 1945 februárjában megszervezték egy 8-10 fős figyelő csoportot, amely közvetlenül az osztályvezető, vagyis Péter Gábor utasításait hajtotta végre. A gyakorlati operatív munkát végző csoportok azonban a saját állományuk igénybevételével látták el ezt a feladatot. 1947 első felében a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályán felállítottak egy 31 fős figyelő részleget, azonban csupán ekkoriban indították el azokat a szaktanfolyamokat, ahol a környezettanulmány-készítés és a külső figyelés fortélyait oktatták.⁹

Az Államvédelmi Hatóság szervezetén belül a III., vagyis az Operatív Főosztály keretében végezték ezt a tevékenységet. 1950-ben jött létre Jávor Miklós, majd Köteles Henrik államvédelmi őrnagyok irányításával a III/1. Osztály, amely többféle segédoperatív feladatot is ellátott. A hálózati osztályoktól érkező megrendelések alapján azonban nem csupán környezettanulmányozással és külső figyeléssel foglalkoztak e részleg munkatársai, hanem őrizetbe vételeket hajtottak végre és házkutatásokat folytattak le, illetve rendkívüli esetekben elsőfokú nyomozást végeztek. Ezeknek a területeknek megfelelően a III/1. Osztály szervezetileg négy alosztályra tagolódott, amelyeket az ábécé négy első betűjével jeleztek.¹⁰ Ennek a korai időszaknak a jellemzését abban a belügyi parancsban találhatjuk meg, amely Péter Gábor leváltása és az Államvédelmi Hatóságnak a Belügyminisztériummal (BM) való egyesítése közötti átmeneti hónapokban született. A dokumentumban a III/1. Osztály tevékenységét értékelve a figyelés és a környezettanulmányok készítése kapcsán tettek

szigorú megállapításokat: „Egyes beosztottak szolgálati helyüket elhagyják, lefigyelés közben elalszanak, a figyelt személyt és kapcsolatát szem elől tévesztik, fegyelmezetlenségükkel nagy károkat okoznak az állambiztonsági munkában.” A másik területről szólva pedig azt tette szóvá a parancsot kiadó Piros László, hogy „az adatokat nem ellenőrzött személyeken keresztül szerzik be. Előfordul, hogy a környezetelendő személy közvetlen rokonait, barátait, sőt magát a személyt keresik fel megfelelő ürügy nélkül.”

Ennek a fajta hanyagságnak ekkor még nem lettek szervezeti következményei, csupán az ellenőrzés szigorítását, a figyelési tervek készítését, a dekonspirációs hibák kijavítását és az alkalmatlanná vált beosztottak elbocsátását írta elő a parancs. **11**

Néhány hónappal később látott napvilágot a fenti rendelkezéseket kiegészítő újabb parancs. Ennek legfontosabb megállapítása az volt, hogy a Katonai Elhárító Főosztály az operatív és egyéb munkájához szükséges figyeléseket és környezettanulmányokat önállóan folytatja az egész országban. Az ezzel a feladattal megbízott II/2-b alosztály szorosan együttműködött a III/1-es osztály megfelelő alosztályaival, illetve a megyei államvédelmi osztályok 4-es alosztályaival, amelyek helyben végezték el a szükséges segédoperatív teendőket. **12**

Amikor 1953 nyarán sor került a Belügyminisztérium és az ÁVH összevonására, értelemszerűen az addigi szervezeti felépítés is módosult. A környezettanulmány-készítéssel és külső figyellel foglalkozó III/1. Osztály immár a BM VIII. Osztályaként működött a továbbiakban, változatlan feladatkörrel. **13** A következő több mint három esztendőben az osztály 5 alosztályra, valamint előállító/házkutató és nyilvántartó csoportra tagolódva végezte feladatait. A hivatásos állomány 417, míg a polgári állomány 14 főt tett ki. **14**

A VIII. Osztály életét érintő következő változásra 1956 első hónapjaiban került sor, ugyanis a Belügyminisztérium Államvédelmi Kollégiuma február 22-i ülésén napirendjére tűzte a környezettanulmányozó és figyelő munka értékelését. A megbeszélés alapjául szolgáló jelentést az osztályt vezető Köteles Henrik terjesztette elő. A dokumentum legfontosabb megállapításai a következők voltak: az osztály a külső figyelések lefolytatása és környezettanulmányok készítése mellett tömeginformátori hálózatot épített ki Budapesten, az elsőként említett feladat segítése céljából. A követségek és a diplomaták lakásai mellett három ismert szállodában, a Duna, a Palace és az Astoria Szállókban is állandó figyelőhelyet hoztak létre. A számszerű növekedés mellett azonban minőségi problémák mutatkoztak.

A környezettanulmányok elkészítése során az információkat elsősorban nem hálózati úton gyűjtötték be, hanem maguk az operatív tisztek végezték el a feladatot, ami nem egy esetben lebukáshoz vezetett. Emellett a jól képzett alkalmazottak hiánya is hátráltatta az eredményes munkát, 23 fő operatív tiszttel volt kevesebb a szükségesnél. Mindezekon túl igen kevés gépkocsi, rádió adó-vevő és jó minőségű fényképezőgép állt az osztály rendelkezésére. **15**

A jelentést megvitatták az Államvédelmi Kollégiumban, és ennek alapján adta ki Piros László a VIII. Osztályra vonatkozó utasítását. A szöveg jó áttekintést ad azokról a feladatokról, szakmai és személyi állományra vonatkozó problémákról, amelyek végigkísérték az osztály történetét. A VIII. Osztály legfontosabb feladata a „kapitalista követségek fedése alatt működő hírszerzők és a kapitalista országokból érkező személyek” megfigyelése volt. A sikeres munkavégzés érdekében minimálisra kellett csökkenteni a dekonspirációk számát. A túlterheltség mérséklése okán pedig az osztályvezetőnek vissza kellett utasítani az operatív osztályoktól érkező felesleges kérdéseket. Ennek eldöntéséhez azonban nem adott az utasítás közelebbi támpontot. A dokumentumban megfogalmazódott az állomány premizálásának erősítése, a technikai felszerelés és a gépkocsiállomány cseréjének égető volta. Az utasítás 8. pontja előírta a szervezeti felépítés felülvizsgálatát és szükség esetén történő módosítását. **16**

Ennek nyomán el is kezdődött az osztály szervezeti struktúrájának megvitatása, de végül nem önállóan, hanem az Államvédelmi Főcsoportfőnökség egészén belül lezajlott átalakítás részeként született meg az új forma. A BM Államvédelmi Kollégiumának 1956. július 25-i ülésén a VIII. Osztályt Figyelési és Környezettanulmányozási Főosztállyá keresztelték át. Ezen belül az 1-es alosztály a nyugati országok követségeit, a 2-es pedig az onnan érkező személyeket figyelte meg, a 3-as alosztály az ellenséges tevékenységgel gyanúsított magyar állampolgárok szemmel tartásáról gondoskodott, a 4-es alosztály pedig környezettanulmányok készítésére összpontosította erejét. **17** Emellett létrehozták a számmal nem rendelkező operatív technikai alosztályt, valamint a káder-, az operatív nyilvántartó és a gazdasági

csoportot is. Egyúttal orvosolták az osztály létszámhiányát is, a hivatásos állomány 55 fővel, míg az őket kiszolgáló polgári állomány további 4 fővel gyarapodott.¹⁸

Az újonnan kialakított szervezeti egységek élére hivatalosan alig három héttel az 1956-os forradalom kitörése előtt kerültek új vezetők. Mivel ez az időpont csaknem egybeesik a politikai rendőrség történetében cezúrát jelentő időszakkal, ezeket a változásokat már az 1956 utáni korszakhoz kapcsolódva elemzem.

A környezettanulmányozó és figyelő osztály 1956 és 1962 között

Egy 1956. október 3-án kiadott belügyminiszteri paranccsal új embereket helyeztek a VIII. főosztály főosztály-vezetői, főosztályvezető-helyettesi és osztályvezetői posztjaira is.¹⁹ A főosztály élére kinevezett Dobróka János államvédelmi alezredes voltaképpen visszatért bécsi kiküldetését követően korábbi helyére, mivel ő már 1953 októberétől 1954 januárjáig vezette ezt a részleget. Régi belügyesnek számított, aki még 1945 nyarán kezdte politikai rendőrségi karrierjét, szovjet belügyi képzésben vett részt, rendelkezett megyei osztályvezetői és kémelhárítói tapasztalatokkal is.²⁰ Helyettesévé Beszédes Károly áv. őrnagyot tették, aki még a Szovjetunióból hazatérve 1946-ban kezdte belügyi szolgálatát. A hiányos források miatt korábbi állambiztonsági karrierjét teljes részletességgel nem ismerjük, annyi azonban árulkodó, hogy 1955/56-ban Moszkvában folytatott hírszerzési tanulmányokat.²¹ Figyelemre méltó, hogy egy segédoperatív osztály élére két, hírszerző munkában jártas rendőrtiszt került.

A VIII/1. Osztály élén megerősítették Marksteiner Ferenc államvédelmi századost. Ő a második világháborúban szovjet hadifogságba esett, majd hazatérve a gyulai rendőrkapitányságon helyezkedett el, mint bűnügyi nyomozó. 1946-ban került a városi, egy év múlva a Békés Megyei Rendőrkapitányság politikai nyomozó osztályára, majd 1948-ban a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának figyelő alosztályára. Ezen a munkaterületen meg is maradt, sőt 1954-ben alosztályvezetői kinevezést kapott.²²

A VIII/2. Osztály – ekkor még csak ideiglenes – vezetésével megbízott Fejes István pályafutása érdekesen alakult. A 2. magyar hadsereg katonájaként esett szovjet fogságba a Donnál, 1943. január 20-án. Antifasiszta iskolát végzett a Szovjetunióban, de fegyveres harcra nem vetették be. 1945 áprilisától a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztályán szolgált, egészen annak 1950-es, az Államvédelmi Hatóságba történt beolvasztásáig. 1952-ben „a koncepciók ügyek kapcsán leszerelték”, ennek körülményei azonban homályban maradnak. Négy évig autószerelőként kereste kenyerét, s 1956 tavaszán kérte ügyének felülvizsgálatát, amelynek eredményeképpen szeptemberben visszatérhetett az állományba.²³

A VIII/3. Osztály osztályvezetői stábját elnyerő Syrinek Béla államvédelmi százados vezetőtársaihoz képest későn, csupán 1949-ben lépett az államvédelem kötelékébe. Igaz, rögtön a figyelő osztályra került, ahol hamar csoportvezetői megbízatást kapott. Politikai eszmélését 1945-ban a Szociáldemokrata Pártban kezdte, s csupán a pártegyesülés évében lett kommunista párttag. Vele kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy fiatal kora ellenére (1956-ban mindössze 27 éves volt) felettesei igen jó véleménnyel voltak róla, a „legjobb alosztályvezetők” közé sorolták.²⁴

A VIII/4. Osztály vezetése mellett főosztályvezető-helyettesi megbízást is kapott Haraszti Róbert áv. százados. Az eredetileg szabósegédként dolgozó Harasztit és családját 1944-ben deportálták, és szülei meghaltak a koncentrációs táborban. Ő hazatérve belépett a Magyar Kommunista Pártba (MKP), majd szülőfalujából, Nyírcsászáriból 1947-ben Budapestre költözött. Itt először rendező gárdistaként vett részt az MKP gyűléseinek biztosításában, s 1948 novemberében ajánlották be az államvédelemhez. 1952-ben, operatív iskolai tanulmányait befejezve a környezettanulmányozó és figyelő osztály helyettes vezetőjévé nevezték ki.²⁵

A forradalom kitörésének pillanatában a BM VIII. (Figyelési és Környezettanulmányozási) Főosztályának élén tapasztalt, többnyire hosszú államvédelmi karrierrel bíró tisztek álltak, akik ráadásul már régóta ezen a munkaterületen dolgoztak. A forradalom alatt és az azt követő zűrzavaros időszakban a környezettanulmányozó és figyelő osztály a politikai rendőrség más részlegeihez hasonlóan bizonytalan állapotban létezett és a helyét kereste. Ez az állapot nagyjából 1957 májusára ért véget, amikor kialakult a Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztályának szervezeti felépítése. Ebben az osztály a

9-es számot kapta, sorrendben első helyre került a segédoperatív osztályok között. Hogy ez tükrözött-e bármilyen fontosságot, netán kiemelt szerepet a többi segédoperatív osztályhoz képest, nem állapítható meg. Ez az időpont mindenestre alkalmas arra, hogy egy pillantást vessünk arra, milyen változásokat hozott az 1956/57-es év fordulója az ekkortól II/9. Osztály néven működő részleg vezetői állományában.

1957. május 3-án a Politikai Nyomozó Főosztály osztályvezetőinek kinevezésekor Dobróka János maradt a II/9. első embere.²⁶ A két osztályvezető-helyettes közül Beszédes Károly minden jel szerint megőrizte a helyét, bár a kinevezéséről szóló állományparancs nem maradt fenn. Korábban hivatkozott személyi anyagának tanúsága szerint 1957 júniusától töltötte be a II/9. osztályvezető-helyettesi tisztségét, viszont ezekben a gyűjtőkben nem esik szó 1956. október 3-án történt kinevezéséről. Így csupán nagy valószínűséggel feltételezhetjük, hogy Dobróka kinevezésével egy időben már posztján volt, még ha erről hivatalos parancs esetleg csak egy hónappal később született is. Ilyen mértékű időbeli csúszás nemhogy ekkor, de még a későbbi években is belefért a politikai rendőrség mindennapos működésébe.

Dobróka másik helyettese, egyben a korábbi VIII/4. Osztály vezetője, Haraszti Róbert viszont már nem volt a helyén. Egy, a személyi anyagában lévő, Dobróka által a BM Személyzeti Osztálya vezetőjének küldött, 1957. augusztus 26-án kelt levélben azt olvashatjuk, hogy „1956. decemberében disszidált. Tudomásom szerint jelenleg Palesztinában van.” Ugyanezen a levélen olvasható egy kézzel írt feljegyzés, mely szerint „disszidálásból még nem tért vissza, 1965. IX. 8.”.²⁷ Haraszti sorsa különleges, mivel kevés hasonló esetről tudunk ebből az időszakból. Egyik önéletrajzában említést tett két unokatestvéréről, akik a háborút követően kivándoroltak a későbbi Izrael földjére. Haraszti távozásának oka nem ismeretes, nem tudni mit csinált a forradalom idején, mennyire tartott esetleges antiszemita atrocitásoktól, amelynek ő, mint zsidó származású államvédelmi tiszt, lehetséges célpontja lett volna. Ennek viszont a decemberi távozás mond ellent.

Akármi is történt, szükség volt a megüresedett osztályvezető-helyettesi poszt betöltésére. Erre a feladatra Surányi Ferenc alezredest szemelték ki, aki 1957 májusában került a II/9. osztályvezető-helyettesi posztjára. Ő szintén régi motorosnak számított a testületen belül, 1945-ben kezdte belügyi pályafutását, megfordult többek között a tájékoztatási alosztályon, a BM Titkárságán és a levéllenőrzési osztályon is. 1957 májusáig a Budapesti Rendőr-főkapitányság állományában a forradalom résztvevői elleni nyomozásokban vett részt.²⁸ Surányi azonban még meg sem melegedhetett a székében, amikor 1957 novemberében a BM Dzerzsinszkij Iskola parancsnoka lett.²⁹

Az 1956 októberében kinevezett négy osztályvezető közül Haraszti Róbert esetét már érintettük, míg a régi 1-es és 2-es osztályokat vezető Marksteiner Ferenc és Fejes István továbbra is a helyén maradt, csak éppen alosztályvezetői titulusban. A valamikori 3-as osztályt vezető Syrinek Béla 1957 februárjában maga kérte leszerelését, mivel nem kívánt az új vezetéssel, elsősorban Dobrókával együtt dolgozni, hanem a régi felettesét, Köteles Henriket favorizálta. Hivatalosan családi életének megromlása miatt távozott, majd a helyzet rendeződésére hivatkozva, 1957 szeptemberében újból visszatért II/9-re. Ekkor csoportvezetőként, majd alosztályvezető-helyettesként szolgált, de sorozatos fegyelemsértései, magánéleti botrányai miatt az 1962. szeptemberi elbocsátási hullám őt is magával rántotta.³⁰

A II/9. Osztályra vonatkozó iratanyag töredékes mivolta következtében nem rekonstruálható teljes bizonyossággal a szervezeti felépítés és az ahhoz kapcsolódó személyi vezetés sem. Az bizonyos, hogy 1957 végén az osztály létszámában nem következett be érdemi változás, mivel az 1956. szeptemberi 490 fős állomány csupán négy fővel emelkedett. A későbbiekben sem történt érdemi mozgás, mivel egy év múlva 485, 1962 februárjában pedig 486 fő dolgozott ezen a munkaterületen.³¹ Az állomány létszámának meglepően tűnő változatlansága mögött alighanem az állhat, hogy az osztály feladatait kevésbé érintette az aktuális ellenségkép változása. Mivel nem egy, hanem több osztály igényeit teljesítette a környezettanulmányozó és figyelő osztály, így feltehető, hogy az egyik osztálynál jelentkező visszaesést kiegyenlítették a máshol felbukkanó igények. Elég, ha arra gondolunk, hogy az 1956 és 1959 közötti időszakhoz képest csökkentek a Vizsgálati Osztály feladatai a megtorlás végének közeledésével. Viszont az addig „szunyókáló” Mezőgazdasági Elhárítás éppen 1959 és 1961 között kapcsolt nagyobb sebességi fokozatba, hiszen ekkor indult el a harmadik nagy

kollektivizálási hullám. Ebből a szempontból igen tanulságos, bár rendkívül időigényes vizsgálat lenne az egyes osztályok részéről megfogalmazódó, környezettanulmány elkészítésére és figyelés folytatására vonatkozó kérések évenkénti összesítése. Ez megcáfolhatná vagy megerősíthetné az előbbieken kifejtett hipotézisünket.

Az előbb idézett állománytáblázatokból az is kiderül, hogy a II/9. öt alosztályra és négy csoportra tagolódott. Az alosztályokat a-tól e-ig jelölték, s hozzájuk csatlakozott az f csoport. Emellett nyilvántartó, technikai és gazdasági csoport egészítette ki az előbbieket. A II/9-a, b és c alosztálya külső figyelemmel foglalkozott, azt azonban nem tudjuk pontosan milyen célcsoport tartozott az általuk szemmel tartandó személyek körébe. A II/9-e alosztály feladata a „kapitalista követségek előtti őrszolgálat ellátása” volt. Az f-csoporttal kapcsolatban említik meg a környezettanulmányok készítésének teendőjét.³² Egy 1962 februárjából származó, a Belügyminisztérium Szervezési Osztályának vezetője által szignált javaslatból viszont látható, hogy az 1956 nyarán az akkori négy alosztályra kiosztott feladatokat ugyanazok, az immár betűvel jelölt alosztályok vitték tovább.³³ A b alosztály a nyugati országokból érkező, míg a c a magyar állampolgárok külső figyelmével foglalkozott, ahogyan a régi 2-es és 3-as alosztály. Ezek után elég valószínűnek tűnik, hogy az a alosztály a nyugati követségek alkalmazottait figyelhette, ahogyan a régi 1-es alosztály tette. Az f-csoporttal kapcsolatban a feladatok megszűnése miatt az egész részleg felszámolását indítványozták. A források szűkössége miatt nem egyértelmű, hogy a II/9-f-csoport által végzett különleges figyelés, illetve az ehhez kapcsolódó környezettanulmány pontosan mit is takar. Bár a meglévő forrásokban nem esik szó a II/9-d alosztályról, mivel azonban az a, b és c alosztályokat figyelő alosztályokként emlegetik, az e alosztály pedig őrszolgálatot látott el, így a d alosztályra hárulhatott a környezettanulmányozó munka elvégzésének terhe. A forradalom előtt is a 4-es alosztály látta el a feladatot, és semmi nem indokolta, hogy változtassanak a meglévő struktúrán. A II/9-d mint környezettanulmányozó alosztály meglétét bizonyítja az is, hogy a bevezetésben idézett, ezzel a témával foglalkozó belügyi jegyzeteket Németh Hugó alezredes írta, aki személyi anyagának tanúsága szerint a d alosztályt irányította.³⁴

A II/9. Osztály vezetősége hosszú időn keresztül nem változott, Dobróka János ténylegesen több mint négy esztendeig maradt a helyén. Leváltásának indokait nem ismerjük, esetében nem lehetett szó a régi államvédelmi tisztek egy részével kapcsolatban felmerült politikai bizalomhiányról. 1961 szeptemberében megkezdte hároméves pártfőiskolai tanulmányait a Szovjetunióban.³⁵ Hazatérését követően osztályvezetői beosztást kapott a hírszerzésnél, majd a kémelhárításnál, s 1984-ben vonult nyugállományba. Dobróka távozását követően Beszédes Károly osztályvezető-helyettest bízták meg a II/9. munkájának irányításával, 1961. január 15-i hatállyal.³⁶ Az ideiglenes állapot végül 1961 októberéig tartott, amikor Jámbor József alezredes nevezték ki az osztály vezetőjének. Ő 1945-ben kezdte politikai rendőrségi pályafutását, ám 1950-ben elbocsátották az Államvédelmi Hatóságtól, mert az „államvédelem vezetőjének hibáit megbírálta”. Ezután 1956-ig a Nehézipari Minisztériumban dolgozott, s a forradalom leverését követően kezdte újra belügyi szolgálatát a Budapesti Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztályán. 1958-ban választották a Belügyminisztérium MSZMP végrehajtó bizottságának másodtitkárává, s innét került a II/9. osztályvezetői posztjára.³⁷ Egészen 1962. augusztus 15-éig, a Politikai Nyomozó Főosztály megszűnéséig szolgált, ezután a civil életben helyezkedett el.

Beszédes Károly az új osztályvezető megérkezésével visszatért korábbi munkaköréhez, ám 1962. június 1-jével ő is leszerelt, átmenetileg megszakítva belügyi pályafutását.³⁸ Az osztály életében hátralevő rövid időszakban a megürült osztályvezető-helyettesi posztot Havasi László alezredessel töltötték be.³⁹ Ez alighanem kárpótlásként is felfogható, mivel Havasi a II/7., vagyis a Mezőgazdasági Elhárító Osztály éléről érkezett, amely ezekben a hetekben szüntette meg a működését. Nem tudni, hogy egy véletlenül éppen üresen álló posztra nevezték-e ki Havasit, vagy netán tudatosan bocsátották el elődjét, hogy helyet teremtsenek számára, mindenesetre ezzel lehetővé tették állambiztonsági karrierjének töretlen folytatását, amely a III. Főcsoportfőnökség főcsoportfőnök-helyettesi beosztásában csúcsondott ki.⁴⁰

A II/9. Osztály felső vezetésében meglévő folytonosságot és az ebből adódó stabilitást nem csupán Dobróka János és Beszédes Károly személye képviselte, hanem Marián István is. Az 1956-os forradalomban ismertté vált névrokonával csupán a szűkebb közös haza: az erdélyi származás kötötte össze. Hosszú illegális múlt állt mögötte, koncentrációs táborban

eltöltött rabsággal kísérve, amikor 1945-ben pártkarrierje megkezdődött. A budapesti pártapparátusban és különböző ipari üzemeknél fordult meg, részben fizikai munkásként, részben függetlenített párttitkárként. 1956 novemberében került a Belügyminisztérium állományába, 1960-as önéletrajzának megfogalmazása szerint: „a BM-hez lettünk irányítva a párttól”. A hírszerzésnél ismerkedett meg az állambiztonsági munka alapjaival, de néhány hónap múlva, 1957. június 1-jén a II/9. Osztály osztályvezető-helyettesévé lépett elő. Pozícióját az osztály fennállása alatt, sőt az átszervezést követően is megőrizte, egészen 1968-ig. Ekkortól három évig még a kémelhárítás területén szolgált, mint szigorúan titkos tiszt. 1971-ben nyugdíjba vonulásával ért véget politikai rendőrségi pályafutása.⁴¹

A II/9-a alosztály élén korszakunkban csaknem mindvégig Marksteiner Ferenc őrnagy állt, akit azonban 1962. március 1-jén felmentettek a beosztásából és elbocsátottak a Belügyminisztérium kötelékéből. Már 1960-ban fegyelmi eljárás indult ellene, ekkor többek között durva, agresszív munkastílussal és pénzügyi visszaélésekkel vádolták, például azzal, hogy házának építéskor kollégáit dolgoztatta. Ekkor még tisztázták a vádak alól. Két évvel később igen hasonló indoklással viszont felmentették, igaz, ekkor újabb kritikaként fogalmazták meg, hogy nem vett részt szakmai továbbképzéseken, illetve nem ápolt jó viszonyt a pártalapszervezettel. Alighanem a politikai rendőrség körüli megváltozott légkör is hozzájárult a menesztéséhez. Ugyanis a leváltásáról szóló javaslatban az alábbi mondat olvasható: „E hiányosságok mellett beképzelt magatartásából eredendően rossz, a múlt rezsimben alkalmazott módszerekkel igyekezett alosztályán »rendet« teremteni.”⁴² A Belügyminisztériumtól való távozása elég csúfosan végződött, mivel ezt követően egy sertésvágóhídon kapott csak állást. Arról, hogy a Politikai Nyomozó Főosztály megszűnéséig hátralevő néhány hónapban ki irányította a II/9-a alosztályt, nem rendelkezünk információval.

A II/9-b alosztály élén hosszú időn keresztül szintén a még a forradalom előtt kinevezett Fejes István őrnagy állt, aki 1961 februárjában osztályvezető-helyettesé léphetett elő. Az iratanyag nem ad megnyugtató választ arra, hogy Beszédes Károly osztályvezetői megbízása miatt került-e sor erre a kinevezésre, vagy más indokolta. Miután 1961 októbertől Jámbor József vette át a II/9. irányítását, Beszédes visszatért korábbi beosztásába, így ettől az időtől kezdve jó háromnegyed éven keresztül három osztályvezető-helyettes: Beszédes, Marián István és Fejes István tevékenykedett. Fejes az 1962-es átalakulást követően is töretlenül őrizte osztályvezető-helyettesi posztját és végül alezredesi rangban érte el a nyugdíjkorhatárt 1972-ben. Ekkor mint a BM III/2. Osztályának helyettes vezetője intett búcsút a belügyi szolgálatnak.⁴³

Fejes István távozása zökkenőmentesen zajlott le, mivel 1961. február 1-jén a II/9-a alosztály alosztályvezető-helyettese, Jávor Miklós alezredes vette át a helyét. Ezzel voltaképpen visszatértek a kiindulási helyzetbe, mivel a környezettanulmányozó és figyelő osztály 1950-es létrehozásakor szintén Jávor vezette ezt a részleget. Felvetődik a kérdés, hogy ezzel a váltással mennyire követte az osztály vezetése azt a Politikai Nyomozó Főosztályt jellemző személyzeti politikát, amely az idő múltával fokozatosan szorította háttérbe a régi államvédelmi tiszteket. Jávor még 1946-ben lépett a politikai rendőrség állományába, és 1952-ben, nem tudni, milyen okokból, de távoznia kellett a testülettől. Személyi anyagában lévő önéletrajzaiban maga is arra hivatkozott, hogy nem ismerte elbocsátása okát. 1955-ben saját kérelmére visszatért a belügyi szervekhez, és munkáját ugyancsak a figyelő alosztálynál folytatta, s ide tért vissza 1956 novemberében is. A II/9-b osztályvezetői teendőit másfél éven keresztül látta el, 1962. augusztus 15-ével egy sor más régi államvédelmi tiszthez hasonlóan az ő belügyminisztériumi pályafutása is véget ért.⁴⁴

A II/9-c és a II/9-e alosztály vezetőjének kilétét nem sikerült megállapítanunk, mivel sem az osztály működésére vonatkozó igen töredékes iratanyagban, sem a személyi állományparancsok között nem lelhető fel a neve.

A II/9-d alosztály élére 1957 májusában új vezetőt kellett találni, mivel a forradalom előtt kinevezett Haraszi Róbert Izraelbe emigrált. Németh Hugó őrnagyra esett a választás. Ő 1945 decemberében csatlakozott a Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályához, és változatos állambiztonsági karrierje során 1948-tól 1952-ig megfordult a környezettanulmányozó és figyelő osztályon is, sőt csoportvezetői rangot ért el. Ami személyét különösen érdekessé teszi, 1955–1956 folyamán ő volt a felsőpetényi kastély őrségének parancsnoka. Itt tartották házi őrizetben 1956. október 30-áig Mindszenty József bíborost.⁴⁵ Németh Hugó csaknem végig szolgált az általunk vizsgált korszakot, 1962. augusztus 1-jével

kerül sor felmentésére és egyben nyugállományba helyezésére. A döntést többek között azzal indokolták, hogy az osztály vezetését elhanyagolta, kizárólag közgazdasági tanulmányaival törődött, nem ellenőrizte beosztottai tevékenységét, elnézte a fegyelemsértéseket. Szinte komikusan hat, ahogyan a testületen belüli pletykák betüremkedtek a felmentéséről szóló javaslatba: „Női beosztottaival szemben tanúsított bizalmaskodó magatartásáról állandóan beszélnek.”⁴⁶

Ha számba vesszük a környezettanulmányozó és figyelő osztály 1956 októbere és 1962 augusztusa között hivatalban lévő, a kutatás során felderíthető vezetőinek (osztályvezetők, osztályvezető-helyettesek, alosztályvezetők) életútját, akkor néhány érdekes megállapítást tehetünk. A 12 vezető közül mindössze egy fő, Marián István nem dolgozott az Államvédelmi Hatóságon. Más személyek esetében is előfordult, hogy néhány év kihagyással tértek vissza a belügyi szolgálatba, de ők valamilyen személyi/szakmai konfliktus miatt és nem önként távoztak a szervezetből. A 12 vezető fele 1962-őt, vagyis az átszervezést követően is hivatalban maradt, s volt, aki egészen az 1980-as évekig szolgált, hosszú belügyi karriert befutva. Másrészt igen sokan hosszú ideig, négy-öt-hat éven át irányították ugyanannak az osztálynak a munkáját. Dobróka János két alkalommal vezette az osztályt, másodízben közel öt éven át. Beszédes Károly hat évet töltött posztján, Fejes István, Marián István, Marksteiner Ferenc és Németh Hugó végig vagy csaknem végig a helyén maradt. Ebbe a sorba illeszkedik Havasi László is, akit ugyan csak 1962-ben neveztek ki osztályvezető-helyettesnek, de utána 1966-ig ugyanezen a területen maradt, csupán az osztályt jelölték másképp.

Természetesen ennek az összesítésnek akkor van igazán értelme, ha összehasonlítjuk egy másik osztályéval. A Vizsgálati, vagyis a II/8. Osztály esetén sokkal nagyobb mozgásnak, cserélődésnek lehettünk szemtanúi.⁴⁷ Ott 1962-ben 9 vezetőből 6 rendelkezett államvédelmis múlttal, és ugyanabban az évben 9 vezetőből 6-ot bocsátottak el. Ráadásul a Vizsgálati Osztály egyes alosztályvezetői korábban alacsonyabb beosztásban szolgáltak és fokozatosan léptek feljebb a ranglétrán. Abból a szempontból tanulságos az összevetés, hogy egy operatív és egy segédoperatív osztályt hasonlítunk össze. Úgy tűnik, hogy a napi politikai gyakorlattal ebben az időszakban közvetlenül érintkező vizsgálati osztályon hamarabb elkoptak a vezetők, nagyobb nyomásnak voltak kitéve, és jobban érintette őket a régi államvédelmi állománnyal szembeni fellépés is. A II/9. Osztály, ha úgy tetszik, „szakmaibb” tevékenységet végzett, így nem érintették feltétlenül első kézből a politikai változások, lassabban reagált és nem is kellett oly módon reagálnia ezekre, mint a politikai rendőrségi munka kitüntetett helyén lévő Vizsgálati Osztálynak. Érdeemes lenne végiggondolni, hogy ez a megállapítás igaz-e más operatív és segédoperatív osztályok tekintetében is.

A II/9-nek a napi politikától való viszonylagos távolságát támasztja alá az a tény is, hogy az osztály működésére vonatkozó első belügyminiszteri parancs más osztályokhoz, például a vizsgálatihoz vagy a mezőgazdasági elhárításhoz képest viszonylag későn, 1960 utolsó napjaiban született meg. Ennek korábban meglévő hiányával indokolták, hogy „egyes belügyi szervek a környezettanulmányozó munkában egymástól eltérő gyakorlatot folytattak, nem tettek nyílt különbséget a környezettanulmányozó munka és a nyílt rendőri információ között. A környezettanulmányozások száma indokolatlanul magas volt, ezek elkészítésekor állampolgárokat sok esetben feleslegesen zaklattak.”

Ebből adódóan legfontosabb feladatnak a környezettanulmányok számának csökkentését tekintették, és részletesen szabályozták, hogy milyen esetekben lehet ezeket elkészíteni. Szűkítették a környezettanulmány-készítésre jogosultak körét, amiből arra következtethetünk, hogy nem csupán a politikai, hanem a közrendvédelmi szervek is ehhez az eszközhöz folyamodtak. Kimondták, hogy a jövőben csak kivételes esetben lehet ügynököket beszervezni környezettanulmány készítése céljából. „Ehelyett létre kell hozni a beszervezés nélküli adatszolgáltatói rendszert” – szövegezte a parancs. Arról is döntöttek, hogy 1961. július 1-jéig meg kell szervezni a II/9. Osztályon és az Országos Rendőr-főkapitányság Bűnügyi Nyilvántartó Osztályán a környezettanulmányok és figyelések országos központi nyilvántartását.⁴⁸

A fenti parancs után egy nappal belügyminiszter-helyettesi utasításban szabályozták a környezettanulmányozó munkának a rendőri szerveket érintő részét. Míg a miniszteri parancs elsősorban a II/9. Osztály munkatársainak szólt, addig az utasítás a Budapesti Rendőr-főkapitányság Felderítő Osztálya munkatársai és a megyei főkapitányok által

környezettanulmányok készítésére megbízott, nyílt rendőri állományú nyomozók számára készült. Tartalmában a belügyi parancsban található fontosabb elemeket ismételték meg.⁴⁹

A II/9. Osztályt az 1962-es nagy átszervezés, a főcsoportfőnökségek rendszerének felállítása szervezetében igen, tartalmában viszont nem érintette. Az osztály addigi stabil működése, az operatív osztályok kiszolgálásának a feladata és munkaköre nem változott. A továbbiakban a III/V., vagyis az Operatív Technikai Csoportfőnökség kebelén belül végezte munkáját, 1-es számjelzéssel.⁵⁰ Ugyanúgy környezettanulmányokat írtak és külső figyeléseket folytattak az osztály munkatársai, mint az ezt megelőző években. Legfeljebb annyi változás történt, hogy most már jelzésében és szervezeti helyében is egyértelművé vált a politikai rendőrség ezen részlegének segédoperatív jellege.

---

¹ Antall József levele Benkei András belügyminiszternek, 1968. február 10. Idézi Rainer 2008, 231–232.

² Itt most nem térünk ki arra, hogy milyen komoly dekonspirációs hibát követtek el a figyelők, hogy Antall ily hamar lebukatta őket.

³ ÁBTL 4.1. A-3043/2 Az állambiztonsági hálózati munka operatív alapelvei. A környezettanulmányra vonatkozó rész a 49–59. oldalakon található.

⁴ ÁBTL 4.1. A-3051 Németh Hugó: A környezettanulmány fogalma és készítésének módja.

⁵ ÁBTL 4.1. A-3043/2 Az állambiztonsági hálózati munka operatív alapelvei. 59. A külső figyelésre vonatkozó rész a tankönyv 59–68. oldalain található.

⁶ ÁBTL 4.1. A-3048 Bangó Ferenc: A külső figyelés szerepe az állambiztonsági szervek munkájában, valamint ÁBTL 4.1. A-3049 Budai József: A külső figyelés módszerei.

⁷ ÁBTL 4.1. A-3049 Budai József: A külső figyelés módszerei.

⁸ Tabajdi–Ungváry, 2008: 92–96.

⁹ ÁBTL 4.1. A-1363/4. Az állam biztonsága ellen kifejtett ellenséges tevékenység és az ellene folytatott harc, 1945–1949. 16–17.

¹⁰ Cserényi-Zsitnyányi, 2009.

¹¹ ÁBTL 4.2. 10-566/1953. Az Államvédelmi Hatóság vezetője 015. számú parancsa, 1953. március 24.

¹² ÁBTL 4.2. 10-921/1953. Az Államvédelmi Hatóság vezetője 033. számú parancsa, 1953. június 15.

¹³ Kajári, 2000: 159–160.

¹⁴ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 33-1478/1954. A Belügyminisztérium VIII. Osztályának rendszeresített állománya, 1954. október 12. Uo. 33-433/1955. A Belügyminisztérium VIII. Osztályának rendszeresített állománya, 1955. június 16.

¹⁵ Ennek szövegét lásd Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2006: 311–317.

¹⁶ ÁBTL 4.2. 2-15/5/1956. A belügyminiszter 5. számú utasítása, 1956. március 14.

¹⁷ Kajári, 2000: 165.

¹⁸ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 33-558/1956. A Belügyminisztérium VIII. Főosztályának állománytáblázata, 1956. szeptember 7.

¹⁹ ÁBTL D. Gy. BM Archív Irattár 2-10/90/1956. A belügyminiszter 90. számú parancsa, 1956. október 3.

²⁰ ÁBTL 2.8.2.2. BM (Központ) 595.

²¹ ÁBTL 2.8.2.2. BM (Központ) 816.; ÁBTL BM (Központ) 2.8.2.5. 5002.

²² ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 3570.

²³ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 1359.

²⁴ ÁBTL 2.8. 1. BM (Központ) 4940.

²⁵ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 1933.

²⁶ ÁBTL 2.8. 1. A belügyminiszter 13/1. számú parancsa, 1957. május 3.

²⁷ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 1933.

²⁸ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 6830.

²⁹ ÁBTL 2.8.1. 576. d. A belügyminiszter 166. számú parancsa, 1957. november 15.

³⁰ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 4940.

³¹ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 16-54/1958. Belügyminisztérium II/9. Osztály állománytáblázata, 1957. december 23. Sz.n. A Belügyminisztérium II/9. Osztály állománytáblázata, 1960. szeptember 30. 16-131/1962. Javaslat a BM II/9. Osztály új állománytáblázatának kiadására, 1962. február 23.

³² ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 16-96/4/1960. Javaslat a BM II/9. Osztály állománytáblázatának módosítására, 1960. július 25.

³³ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 16-131/1962. Javaslat a BM II/9. Osztály új állománytáblázatának kiadására, 1962. február 23.

³⁴ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 4086.

³⁵ ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 743. számú parancsa, 1961. szeptember 15.

-
- ³⁶ ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 154. számú parancsa, 1961. február 25.
- ³⁷ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 2328, D. Gy. MOL MK-S 288. f. 5. cs. 247. ő. e. Előterjesztés az MSZMP Politikai Bizottsághoz Jámbor József kinevezésére.
- ³⁸ ÁBTL 2.8.2.2. BM (Központ) 816, valamint ÁBTL BM (Központ) 2.8.2.5. 5002.
- ³⁹ ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 526. számú parancsa, 1962. május 11.
- ⁴⁰ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 10448.
- ⁴¹ ÁBTL 2.8.2.2. BM (Központ) 95.
- ⁴² ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 3570.
- ⁴³ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 1359.
- ⁴⁴ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 2349.
- ⁴⁵ Németh Hugónak erről az időszakáról lásd Czene-Polgár, 2010: 160–169.
- ⁴⁶ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 4086.
- ⁴⁷ Erről lásd Papp, 2010.
- ⁴⁸ ÁBTL 4.2. A belügyminiszter 0017. számú parancsa, 1960. december 28.
- ⁴⁹ ÁBTL 4.2. A belügyminiszter-helyettes 0027. számú utasítása, 1960. december 29.
- ⁵⁰ Cseh, 1999: 81.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.8.1. Állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai

2.8.2.2. BM III/II. Csoportfőnökség titkos és szigorúan titkos állományú beosztottainak iratai

2.8.2.5. BM III/V. Csoportfőnökség titkos és szigorúan titkos állományú beosztottainak iratai

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok (A-anyag)

4.2. Parancsgyűjtemény

D. Gy. Dokumentum gyűjtemény

Nyomtatásban megjelent források

Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2006

Gyarmati György – S. Varga Katalin (szerk.): *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956*. Harmadik kötet. Összeállította és a jegyzeteket készítette: Kajári Erzsébet. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára.

Hivatkozott irodalom

Cseh, 1999

Cseh Gergő Bendegúz: A magyarországi állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata, 1945–1990. In *Trezor 1. A Történeti Hivatal Évkönyve 1999*. Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal.

Cserényi-Zsitnyányi, 2009

Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai (1950–1953). *Betekintő*, 2. sz. http://www.betekinto.hu/2009_2_cserenyi_zsitnyanyi (utolsó letöltés: 2011. október 4.)

Czene-Polgár, 2010

Czene-Polgár Viktória: Mindszenty és őrzői – két tiszt az állambiztonság szolgálatában. In *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban*. Szerkesztette: Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László. Budapest, Szent István Társulat – Luther Kiadó.

Kajári, 2000

Kajári Erzsébet: Az egységesített Belügyminisztérium államvédelmi tevékenysége, 1953–1956. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban*. Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal.

Papp, 2010

Papp István: A Politikai Nyomozó Főosztály Vizsgálati Osztályának szervezettörténete (1956–1962). *Betekintő*, 1. sz. http://www.betekinto.hu/2010_1_papp (utolsó letöltés: 2011. szeptember 5.)

Rainer, 2008

Rainer M. János: *Jelentések hálójában. Antall József és az állambiztonság emberei 1957–1989*. Budapest, 1956-os Intézet.

Tabajdi–Ungváry, 2008

Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990*. Budapest, Corvina – 1956-os Intézet.